

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘҢГІМЕЛЕР: ИДЕЯЛЫҚ- ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме

Ғылыми мақалада тәуелсіздік жылдарында жазылған бірқатар әңгімелердің идеялық және тақырыптық ерекшеліктерін айқындай отыра, соңғы онжылдықтарда жазылған прозалық шығармаларды тарихи шындық пен көркемдік шешім поэтикасы тұрғысынан қарастырылады.

Тәуелсіздік жылдарындағы әдебиет өкілдері дін, әлеуметтік проблема, қоғамдық келіспеушілік, білімсіздік, сауатсыздық, әділетсіз билік секілді көптеген «жабық» тақырыптарды аша алды, жаза алды. Бұл – қазақ прозасындағы тәуелсіздік тұсында туған үлкен бетбұрыс. Бұрын болып көрмеген тосын көркемдік амал-тәсілдерге бару арқылы қаламгерлердің көпке белгілі жағдайлардың өзін жаңаша суреттеуі жаңа заман оқырманының талабынан туып отыр. Әсіресе, ұлттық идеяны берудегі әлеуметтік символиканың ролі басымдық алуға. Әңгімелердегі өмір шындығының тарихи шындықпен бейнеленуі, тарихилықтың көркем шығармаларға негіз болуының ерекшеліктері, реалистік сипат пен көркемдік қиял жинақтауларының сабақтастығы талқыланады.

Тірек Сөздер: *Тәуелсіздік кезеңі, Идея мен тақырып, Әдістеме, Тың ізденіс*

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 4 / SAYI 2 / NİSAN
2021

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

А. Б. КӨРЕГЕНОВА, Г.
Ж. БОЛАТОВА
Магистрант, әл-Фараби
атындағы Қазақ ұлттық
университеті, akoregenova@list.ru
Филология
ғылымдарының докторы,
доцент м.а., әл-Фараби
атындағы Қазақ ұлттық
университеті,
gulzhan5055055@mail.ru

**Gönderim Tarihi
Received**
17.03.2021

**Kabul Tarihi
Accepted**
29.03.2021

Atif
КӨРЕГЕНОВА, А. Б.,
БОЛАТОВА, Г. Ж.
(2021). “Тәуелсіздік
Кезеңіндегі Әңгімелер:
Идеялық-Тақырыптық
Ерекшеліктері”,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/2), 63 - 76.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

STORIES OF THE INDEPENDENCE PERIOD: IDEOLOGICAL AND THEMATIC FEATURES

Abstract

The scientific article examines prose works written in recent decades from the point of view of historical reality and poetics of artistic solutions, highlighting the ideological and thematic specifics of a number of stories written during the years of independence. Representatives of literature over the years of independence were able to reveal and write a lot of "closed" topics, such as religion, social problems, social differences, ignorance, illiteracy, and unfair power. This is a big turning point in Kazakh prose, born in the years of independence. In connection with the transition to unexpected artistic techniques, many writers describe situations known to them in a new way. The role of social symbols in the transmission of the national idea is particularly dominant. The focus is on the reflection of the reality of life in stories with historical reality, the features of the formation of historicism as the basis of artistic works, the continuity of the realistic character and the accumulation of artistic imagination.

Keywords: *The period of independence, The idea and the theme, methodology, new search.*

Кіріспе

Қазіргі қазақ прозасының, оның ішіндегі әңгіме жанры стильдік тұрғыдан болсын, тақырыптық тұрғыдан болсын барынша жаңаша түр алды. Әдебиетке енді ғана келген жас жазушылар кеңестік реализм шаблоннан шығып, тың қазақ прозасын қалыптастыруға талпынып жатқаны байқалады. Бұл үрдіс ХХ ғасыр соңында алпысыншы жылғылардың да, алтын көпірліктердің де шығармашылықтарынан анық көрінген. Бірақ, бұл екі топтың алғашқысы стильдік өзгешеліктерге аса мән бермеген еді. Олар ескіше жазуымен тың тақырыптар қозғады. Ал алтын көпірліктер алдыңғы буын қалыптастырған тың тақырыптарды өзгеше жазу стилінде жеткізді. Ал әдебиетке енді келген жас буын алдыңғы екі толқынды да өзіне сіндіруге талпынып жатыр.

Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі ұлттық әдебиетіміздің қайта жаңарып, идеялық-тақырыптық деңгейі кеңеюіне жол ашты. Сонымен қатар еліміздің әлеуметтік өмірінде қоғамдық-саяси шешуші рөл атқарған қазақ әдебиеті тарихының ақтаңдақ беттері – 1986 жылғы “Желтоқсан”, 1989 жылғы “Семей

полигоны”, “Ауғанстан” тақырыптарына қазақ жазушыларының еркін шабыттана жазуының арқасында біраз көркем прозалық шығармалар дүниеге келді. Бұл қазақ әдебиетіне енген жаңалық екенін айтпасақ та түсінікті. Ендеше, бұл мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі әңгіме туындыларын идеялық-тақырыптық жағынан талдап, ерекшеліктерін талдайық.

1. Тәуелсіздік Тудырған Тың Тақырыптар

Қазіргі қазақ прозасы, оның ішіндегі әңгіме жанры – ұлттық және жалпы әлемдік әдеби үдеріс қозғалысы жүйесіндегі шығармашылық еңбектің нәтижелері болып табылады. Қазақ тарихының кезеңдерін қамтыған алдыңғы толқын суреткерлер ізімен кесек туындылар жазған кейінгі толқын қаламгерлер шоғыры қазіргі қазақ оқырмандарының ұлттық-тарихи санасын оятуға, жаңаша қалыптастыруға ықпалын тигізері сөзсіз. Осындай жаңашылдық тек тың идеялық-көркемдік ізденістер нәтижесінде келеді. Табысқа жету үшін тақырыптың жаңашылдығы жеткіліксіз. Жаңалық жазушының белгілі бір идеяны жеткізу ерекшелігінен, өмірге деген көзқарасынан, көрген-білгендерін ой-санасында қорыту мен оны суреттеу ұстанымдарынан, әлеуметтік талдау пайымынан аңғарылмақ. Бұған сюжет, композиция құру, кейіпкер таңдау, мәтіндегі сөз таңдау, сөз әрлеу тәрізді суреткердің дара стиль өзгешеліктері де жатады. Алайда, әр автордың жаңалығы мол тың шығарма тудыруға ұмтылысы әрдайым дәстүр сабақтарымен астасып жатқанда ғана жемісті. Тәуелсіздігіміздің бастауы болған Желтоқсан көтерілісі – еліміз егемендік алғанға дейінгі тыйым салынған, “жабық” тақырыптардың бірі болып келді. Талай қазақтың қыз-жігіттерін қыршынынан қиған, жазықсыз жандардың көз жасынан тұратын бұл тақырыпқа біраз жазушылар қалам тарқаны белгілі. Әңгіме-повестерде бұл тақырыпқа – А.Алтай, М.Байғұтұлы, Қ.Түменбай мен Ж.Қорғасбектер тыңнан түрен салды.

Мархабат Байғұттың “Жоғалған жұрнақ” атты әңгімесінде 1986 жылы сотталып, қоғамнан аластап, шеттетілген, желтоқсан қасіретінің құрбаны болған жас жігіттің тағдыры бейнеленген. Қаламгер бұл образ арқылы ұлтсыздану мен жаһандану қасіретіне душар болған жоғалған ұрпақ трагедиясын суреттеген.

“Ол Айқұмырсқадан көшпей қалған жеті-сегіз үйден сәл былайырақтағы Тақиятөбенің тепсеңінде, өзі туған үйдің орнында шапанының етегінен тас төгіп отырған күйінде қатып қапты... Жұрнақ қатып қалған түні Қамбар ата кесенесі түбіндегі

айналасына ақ сәуле шашатын ақшылтым тас түп-түгел қарайып кетіпті деседі.” (Байғұт, 2009: 157).

Асқар Алтайдың “Прописка” атты әңгімесінің тақырыбы да желтоқсан. Әңгіме Арқат есімді жігіттің жеті жылдан кейін өзінің туған ауылына қайтып келуінен басталады. Мұндағы мақсаты паспорт үшін пропискаға тұру әрі желтоқсан оқиғасына қатысты қудалаудан бассауғалау болатын. Бірақ жолдың бойында жолаушы тиеген автобус омбы қар мен боранның кесірінен аударылып қалады. Автобус қайтадан жолға шыққанымен Ертіс өзенінің арғы бетіне өте алмай кейін қайтады. Урбанизация қалаға қуған қазақ ұлтының наласы мен шері, пропискаға отырудың соры. Алайда бұл жеке бастың қайғысы емес, бүкіл қазақ қоғамының басына түскен ауырпалықты таңбалайды. Ол – қазақ қоғамындағы ащы шындық.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиетінің қарымды қаламгерлерінің бірі Қуандық Түменбай да желтоқсан тақырыбынан айналып өтпеді. Оның “Қобыздың мұңы”, “Мұнар күн”, “Қазанама оқушы” әңгімелері желтоқсан оқиғасының ел басына тудырған зардаптары, халықтың жай-күйіне, адамдардың сан қилы тағдырына арналды.

Бүгінгі әлеуметтік өмір шындығы Б.Қанатбаевтың “Ескі жұрт” әңгімесінде де шеберлікпен беріледі. Дүние өзгеріп, ұрпақ ауысқан кездегі ұлттық құндылықтардың жұтаңдауына назар аударады автор. “Тәуелсіздік кезеңі тіршілігіміздің алуан саласындағы жаңа да жарқын бетбұрыстарға, жаңғыруларға бастап отыр. Сондықтан өмір шындығын, өмірлік материалдарды авторлық концепция мен өткір проблемалдарға сабақтастыра таңдау мен толғаудың мән-маңызы айырықша” (Қабдолов, 1983: 94).

Рахымжан Отарбаевтың “Американың ұлттық байлығы” әңгімесіндегі әлеуметтік мазмұны қарапайым ауыл тіршілігі арқылы ашылады. Әңгімеде болмашы бір күлкілі оқиға арқылы халқымызда ұлттық идеология жоқтығы көрсетіледі. Кейіпкердің рухани дүниесіндегі, характеріндегі өрлеу мен әлеуметтік шындықты шебер көрсетеді.

“– Аллам-ау, – деді амалы таусылған аңшы үні тозып, мұржаға сүйене кетіп. – Шәуіл деген жаман ши бөрі Американың ұлттық байлығы болсын. Мен сонда Қазақстанның кімімін?” (Рахымжанов, 2012: 11). Жазушы ши бөрі мен ел-жұртты салыстырады отырып бейнелейді. Шығармада суреткер қазақ жерінде тұратын өзге ұлттарды ши бөрі бейнесіне қойып,

әсірелеп төбемізге көтерудің тұспалы бар. Қаламгер шығармасының тақырыбында үлкен мағына жатыр.

М.Мағауиннің “Ұлт аралық жанжал” атты туындысының қаны қазақ, рухы қазақ сүйсініп оқитын шынайы әңгіме екендігі көркемдік қуатының кемелділігінен көрінеді. Тілді, елді, рухты қорлағысы келіп, менсінбеу, қазақтың кеңдігін ұдайы бас пайдаларына пайдалану, қазақтың қашан да ерен төзімділігі, балақтағы биттің басқа шығуы – бәрі сатиралық уытты тілмен әшкерелеген. “Ал, қазақ... Тәуелсіздік алдың, енді атаңның басы керек пе?! Ел иесі екенінді қашан ұғасың?” (Елеуенов, 2012: 24).

Әңгіме аяғы оқырманның ұлттық рухының көтерілуіне түрткі болатын сауал әрбір саналы қазақ жүрегіне ой қалдырады. “Ұлттық идея біздің ортақ тағдырымыздан туындайды. Ол ащы болсын, тәтті болсын-біздің бүгін де, ертең де өмір сүруіміздің бірден-бір шарты”, – деп түйіндейді.

Қазақстанның тәуелсіздік ел атануы – тамыры тереңде жатқан қазақ халықтығының, ата-бабаларымыз аңсаған егемендіктің тұғыры нығая түскенін айқындайтын маңызды кезең. Тәуелсіздіктің арқасында қайта жаңғырған төл тарихымыздың жаңа беттері ашылды. Ендігі мақсат – тарихымыздың кешегісі мен бүгінін терең зерттеп, зерделеу. Әдебиетіміздің тарихы да осындай талғаммен қайта қарауды керек етеді. “Тәуелсіздік жылдары” деп аталатын кезеңнен басталған жаңашыл ізденістер рухани жаңғырудың жаңа бір кезеңі болды да, қазақ әдебиетіне көркем ойлаудағы жаңа ұстанымдарды алып келді (Назарбаев, 1996: 36).

Халық бойындағы ұлттық рухтың сөнуі, көріне алмауы жақсылыққа апармайды. Сөнген рухты қайтадан маздата жаға білу тек қана әдебиеттің қолынан келетіні туралы қаламгер Д. Әшімханұлы мынадай пікір білдірген: “Ұзақ жылдар бойы ағылшындардың отарлауында болған үнді халқы тәуелсіздік алған кезде Джавахар Нерудің “Бәрін қалпына келтіреміз. Кедейшіліктен құтыламыз, байлыққа да жетеміз, қираған мүлік-мүкәмалдың да орны толады. Ең жаманы отарлық езгінің әсерінен халқымыз рухын жоғалтып алды. Орны толмас өкінішіміз де осы” деп мұңаятыны бар. Осыған ұқсас, көп жылғы отарлық пен бодардық қазақ халқын ың да рухын жасытып, сағын сындырып кетті. Ал енді халқымыздың жасыған рухын кім көтереді. Меніңше, мұны тек әдебиет көтереді. Сондықтан да әдебиетіміздің қазіргі кездегі міндеті, парызы-халқымыздың рухын көтеруге бағытталуы керек” (Қазақ әдебиеті, 2001: 9).

М.Мағауиннің “Құмырсқа қырғын”, “Коммунистік реализм”, “Қасқыр – Бөрі”, “Қисық ағаш”, “Қос Ағаш”, Т.Нұрмағамбетовтің “Кене”, А.Алтайдың, т.б. шығармалары әлеуметтік өмірдің ең бір өзекті мәселелерін, сыншылық-философия саралайды. Жазушыларымыз өз шығармаларындағы айтар ойын, суреткерлік көзқарасын тұспалдап, психологиялық тұрғыда жеткізуі немесе әлеуметтік символикаға ден қоюы – заңдылық. “Астарлап, ишарамен сөйлеу, сөзге сараңдық, үкім айтудан, соңғы ақиқатпен кездесуден қашу – постмодернистік рухтағы бүгінгі қазақ прозасына тән басты қасиеттердің бірі” (Елеуенов, 2012: 24).

2. Құндылықтар Ауысуының Қазақ Әңгіме Жанрында Көрініс Табуы

Ұлт әдебиетіне ортақ жаңа сапалар, өлшемдердің елеулісінің бірі – қазіргі қазақ прозасының идеялық сипаты. Біздің басты назар аударатынымыз да бұрыннан бар тәсілдің қазіргі заманғы жаңа болмысты прозадағы өзгеше жаңғыруы мен түрленуі болмақ. Осы тұрғыдан алып қарағанда, М.Мағауиннің алып отырған идеялық сипат – Қасқыр – Бөрі. “Қасқыр – Бөрі” атты шағын әңгімесі өзінің құрылымдық жағымен ерекшеленеді (Адамзат өркениеті-тарих және қазіргі заман, 2005: 266)

Шағын әңгіменің “Қазақтың қасқыры – қасқыр емес, шене, құрт кезінде, яғни бағзы заманда әлемдегі ең айбарлы аң болған” дейтін бастауынан бастап бабамыздың байрағына түсіп, жүрек пен рухтың, қайтпас ерліктің ұранына айналған боз құрт, шене туралы толғанысы назар аудартады.

Соның тағы бір мысалы ретінде Д.Рамазанның “Көкжалында” адам және табиғат арасының арпалысы ешбір бояусыз, бар қалпында суреттеледі. Олардың байланысының үзіліп қалуы адамның кінәсынан екенін ашып айтылады. Мұнда да астар байқалады, демек, табиғатты күштеп бағындыруға болмайды, оның да өз заңдылығы бар, онымен санасу керек.

С.Сағынтайдың “Тұмақ елесі” атты әңгімесінде қасқыр – бөрі бейнесі өз болмысын танытады. Бұл әңгімеде жас жазушы – С.Сағынтай қазақ даласының экологиялық апаттар алаңына айналғанын мистикалық оқиғалармен береді.

Сонымен қорыта келгенде, жоғарыда талданған бірнеше автордың алып отырған тақырыптары да ұқсас шығармаларының негізі де бір, айтпақтары да бір – ортақ арнаға құйылады. Ол – ежелгі ата-баба қастерлеген құндылықтардың бағасын, парқын

білу. Бүгінгі рухани дағдарыс тұсында өскелең ұрпаққа өнегелі тұстарын үлгі ету. Табиғат-Адам бірлігін, тұтастығын сақтаған алғашқы адам сезімінің артықшылықтарын алға тарту. әрине бұл мақсаттардың әртүрлі қаламгер шығармаларында әр қилы дәрежеде көрініс тауып жатуы – заңдылық. Сол арқылы қазіргі қазақ прозасының жаңарған көркемдік бітімі де бірте-бірте қалыптаспақ.

3. ХХІ Ғасырдағы Қазақ Әңгімесінің Жалпы Тенденциясы

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қазақ прозасының біршама тоқырап қалғаны рас еді. Әрине, бұл кезеңдерде алдыңғы буын өкілдер болды. Бірақ, олардың да қаламдары біршама тосылып, жаңылыққырап қалған жайы бар. Бұл кезеңдерде нағыз жаңалыққа, еркіндікке жаны құмар жазушылар ғана өз биіктерін ұстап қала алған. Қазақ әңгімелерінің көркемдік деңгейін көтеруге Ш. Мұртаза, М. Мағауин, Қ. Жұмаділов, Б. Нұржекеұлы, Т.Нұрмағамбетов, Қ. Түменбай, Ә. Тарази сынды қаламгерлер үлес қосты. Осылардан кейінгі толқын әдебиетке кешеуілдеп келді. Өйткені, алдыңғы буын ағалардан жол күтті. Ал алдыңғы буын біршама жолын салып та берген еді. Әдебиетке кеңес өкіметі тұсында келіп, сол кезеңде қалыптасқан жазушылардың көтерген және көтеріп жүрген жалпылама тақырыптары мыналар: кешегі өкіметтің жауыздығы мен жалғандығы, біршама деңгейдегі культтік тақырыптар, тәуелсіздіктің алғашқы кезеңіндегі халық басынан кешкен қиыншылық, біршама деңгейдегі тарихи тақырыптар. Бірақ, мұның өзінің астарында кешегі өкіметке, патшалық ресейге деген ашық қарсылық пен жеккөрініш жатады.

М.Мағауин әңгімелеріндегі айшықты прозаның ерекшелігі – композициядағы ішкі ырғақтың жасалымынан байқалады. Мысалы: “Коммунизм! Не ішем, не кием демейсің. Жаппай теңдік. Бәрі ақылды. Бәрі білімді. Бәрі – бір тілде сөйлейтін бір ұлыс өкілі. Капитал әлемі қирап, аштан өліп жатқан кезде жер шарының алтыдан бір бөлігінде – Совет Одағында осындай пейіш орнамақ” (Мағауин, 2007: 41). Бұл әңгімеде еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі қазақ өмірінің көрінісі суреттеледі. Яғни, қаншама жыл шайқалмастай болған кеңес қоғамының, “Коммунизм” идеясының елесін аңсаған қазақ қоғамының бейнесін көре аламыз.

Т.Нұрмағамбетовтің шығармаларындағы “иіс” аса маңызды, “Туған үйдің түтінінің иісі”, “Ата қоныстың, кіндік

қаны тамған жердің”, “жалғыз ұлдың иісі” атрибут ретінде алынады. Баланың иісі, әке үйінің иісі (нан, ананың киімі, оның қабірінің бір уыс топырағы) – бұлардың барлығы кейіпкер жан дүниесінің тереңіне бойлап, көмескіленген анаға, туған жерге деген махаббатын қайта жаңғыртады.

Еліміздің егемендік жылдарында Шерхан Мұртазаның қаламынан “Тәуекел той”, “Тортай шалдың есегі”, “Алапар мен Динго”, “Шыршаның жыры”, “Сарыала қаз – Феникс”, “Бұршақ”, “Жарамазан”, “Тұз кесел”, “Нахал торғайлар”, “Бабаның оралуы”, “Шағалалар мен қаңғыбастар”, “Теке бұрқақ”, “Мыңбұлақ” сияқты классикалық әңгімелері туды. Жазушының шығармаларының барлығының дерлік кейіпкерлері – адамдардың, сонымен қатар үй хайуанаттарының, құстардың, тұз тағылларының, яғни тіршілік әлеміндегі әр алуан жан-жануарлардың символдық сипаттағы іс-әрекеттері мейлінше шыншылдығымен, қысқа да нұсқа шымыр қайырымдарымен, ішкі жан-дүниенді шаншып-шаншып алатын өткірлігімен, кейде ашынттып, кейде сүйсінтіп жіберетін көркем жинақтауларымен баурап алатыны бар. Жазушының табиғаттың тұтастығын теңшеген тіршілік атаулыны философиялық тұрғыдан көрсетуге баса көңіл бөлетін әңгімелері әсерлі де тартымды.

Жазушы “Тәуекел той” әңгімесінде тойшыл қазақтың қазіргі замандағы бәсекелестікке айналған тойын көрінісін Керімқұлды жиынтық образ ретінде алып сынаған. Бұрында ата-бабамыз өте қонақжай болғанымен, дарақылыққа, бәсекеге, ысырапшылыққа, бос мақтанға жол бермеген. Ал қазір қазақ той жасау үшін, қарызға батып, аста-төк той өткізеді. Біреуі байлығын жаһанға жар салғысы келсе, екіншісі “ұят болмасын”, “жұрттан қалмаудың” амалын жасауда. “Алапар мен Динго” әңгімесі шығарманың екі басты кейіпкерлердің атымен аталған. Динго – австралиялық иттердің тұқымы. Ал Алапар — иттердің ергежейлісі, мәстек тұқымы. Шерхан Мұртазаның бұл әңгімесі жақсы мен жаманның, күшті мен әлсіздің тартысы, қазіргі замандағы адамдарда табылмай жатқан жанашырлық, бауырмалдық, қамқорлық қасиеттерінің иттердің бойынан табылуы. Әңгіменің негізгі идеясы – адамгершілік қасиеттер заман өте жойылып бара жатса, адам баласының адал досына айналған иттің қасиеті нығайып келе жатқандығында. Қазіргі таңда, дүние уақыт өте келе қайтадан кірлене бастағанын жайында, зіл сияқты алыптар жойылып, піл сияқты ірілер азайғанын, адамдар мен аңдар ұсақталып жатқанын жеткізгісі келген.

Егемен ел болғаннан бері Қабдеш Жұмаділовтің “Жалдамалы күйеу”, “Жемдеген қырғауылдар”, “Бір ғана ғұмыр”, “Құдайдың үйі”, “Бұқарбайдың бұқасы”, “Ит базары”, “Дөңгеленген дүние-ай”, “Тіленші”, “Ақынның ақырғы күндері” секілді әңгімелері жарық көрді. Қаламгер “Бір ғана ғұмыр” әңгімесі тынымсыз қала өмірінен қажып, санаторийге демалуға келген, жазушы, Әділ Тазабековтың іс-әрекеттерін суреттеуден басталады. Басты кейіпкер санаторийдің тыныс-тіршілігімен таныса отырып, қоғамда болып жатқан түрлі оқиғалардың куәсі болады. Мәселен, жасы ұлғайған жетпіс бестегі отағасы мен отыз бестер шамасындағы келіншекті көріп терең ойға қалады. Мұндай жағдайлар бұрын да болған, ал қазіргі қоғамда өз еркімен алдамшы дүниенің жетегіне еріп жүргендер өте көп. Қай заманда болсын жас қызды шал емес, мал алған екен.

Қуандық Түменбай “Періште”, “Қобыздың мұңы”, “Жапон ауылындағы жаңалық”, “Бильярд”, “Барахолкаға баратын автобус”, “Көз” әңгімелерінде жаңа қоғамдағы ұлттық мақсат-мүдделерге, рухани құндылықтар мен дәстүрлерге қатысты маңызды, өзекті мәселелерді көркем сөзбен шебер суреттей білген.

Осындай белгілі жазушылармен бірге К. Рахымжанов, Н. Қами, Р. Мұқанова, Т. Ахметжан, Н. Ораз, Ә. Салықбай, А. Алтай, Д. Рамазан, А. Кемелбаева, Ж. Қорғасбек, Қ. Мұқаш, Д. Амантай сынды бір топ жас қаламгерлер тәуелсіздік тұсындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік деңгейін көтере түсті.

Қойшыбай Мұбарактың “Пәтер” атты әңгімесінің де негізгі тақырыбы – қазіргі қазақ жастарының әлеуметтік жағдайы. Әңгіме қызықты оқылып, оқырманды тең баурап алады. Себебі, бұл – ауылдан, кең даладан қым-қуат тіршіліктегі қалаға келген қара көз қазақ баласының бір баспанаға зар ауыр халі. Әңгіме кейіпкер атынан баяндалған. Диалогқа құрылған. Қазақ жастарына мынау нарық заманында үлкен, кіші қалалардаң жайлы пәтер алу – арманнан ары, жеті қат көктегідей қол жетпес қиял деген сөз. Әңгіме соңындағы өз ернін өзі қыршып, қаны бұрқ еткен кейіпкердің көңіл-күйі – Қазақстандағы талайларға етене таныс ауыр әлеуметтік зардап суреті.

Асқар Алтайдың “Түсік”, “Стакан”, “Казино” әңгімелері қоғамдық шындықты ашық жеткізу арқылы оқырман көңіліне ой салу, өкініші зор әрекеттерден сақтандыру. Әр түрлі әлеуметтік топтағы кейіпкерлері арқылы қоғамның ащы шындығын, жастардың адасушылыққа, қателікке бой алдырып, теріс бағытқа

түсіп, бақытсыздыққа ұшырауын айқын көріністер арқылы береді. Қазіргі қазақ әңгімесінде бұл әңгімелер астарында бұғып жататын автордың ақылман бейнесі ретінде көрініс береді. Автор әңгімесі заманалық қазақ әдебиетінің дамуы процесіндегі ерек құбылыс. Жазушы әңгімелері типтік ситуацияға құрылған. Қаламгер қаламымен сомдалған түрлі персонаждар бастарына түскен жағдаятты сан алуан жолмен өзгерткілері келеді. “Казино” әңгімесі – заманалық қазақ әдебиетінің дамуы процесіндегі ерек құбылыс. “Құдайсыз қоғамға, имансыз адамға бәрі рұқсат... ештеңе жат емес екен. Ал мұндай мұндар дүниеде өртті жүрек, дертті сана ақылға қонақ бермей, асау сезімге ғана бой алдырмақ” деген автор уәждауы “Бай-шонжарлардың мырзаларының” қоғамдағы алатын орнын айқындайды.

Асқар Асқардың “Альпинист” шығармасындағы тау шыңына шығуды өзінің рухы, жан рахаты көретін Тайшынның қалаға сыймай әрдайым тауға қарай аңсары ауып тұрады. Қаладағы бейберкетсіз тіршіліктен жалығады. Автор кейіпкердің ішкі жай-күйін терең түйсінеді. Оның қаумалаған адамдардың ішінде әрдайым жалғыз сезінуін жеткізеді.

XXI ғасырда әңгіме жанрына тағы бір топ жас буын өкілдері келіп қосылды. Олардың қатарында мерзімді басылым беттерінде әңгімелері жиі жарияланып жүрген Қанағат Әбілқайырұлы, Мәдина Омарова, Лира Қоныс, Үміт Зұлхарова, Дархан Бейсенбек, Әсем Қоспағарова, Әлібек Байбол, Қанат Тілеухан, Бану Дәулетбаева, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Алмас Нүсіп, Мәлік Отарбай, Ләзиза Имашева, Айнұр Шамшейтова, Аягүл Мантаева, Серік Сағынтай, Жәмила Мамырәлі, Мирас Мұқашев, Мәди Алжанбай, Мира Шүйіншәлиева, Бейбіт Сарыбай, Ерболат Әбікенұлы, Нұрлан Қабдай, Мерей Қосын т.б. қаламгерлерді атауға болады.

Қаламы тәуелсіздік жылдарында қалыптасқан жазушылардың эксперименттері басым. Тақырыптық тұрғыдан келгенде қазіргі қазақтың жас жазушылары әлеуметтік мәселелерге дендеп келеді. Солардың ішіндегі бүгінгі ажырасу, пәтер және жұмыссыздық пен еркіндік мәселелері бүгінгі әдебиетте басымдық алып тұр. Әрине, бұл мәселелердің барлығы дерлік әдебиетте, қазақ әдебиетінде бұрыннан бар. Бірақ, XX ғасырдағы қазақ жазушыларының кінәлайтын өкіметі бар еді ғой. Пәтерсіз, жағдайы төмен өмір сүрсе өкіметі өгейсінгені де. Басқа айтар жауап аз. Осы пәтер мәселесінде жас жазушы Ерболат Әбікенұлының “Пәтер іздеп жүр едік” әңгімесіндегі Алматыны

алты айналып, жетім бұрышты жеті айналғанда өздеріне лайық пәтер таба алмай сандалған жас отаудың күйі бейнеленген.

Ал, ажырасу мәселесі бүгінгі күннің дертіне айналып келеді. Қазақтың “әдебиет халықты тәрбиелеуі керек” деген қалам ұстағандары осы мәселені барынша көтеруге тырысып келеді. Бұл әсіресе жас жазушы Қанат Тілеуханның әңгімелерінде көп байқалады. Оның “Қайтқан қыз” әңгімесі қазақтың «жиен ел болмайды» деген сөзін бүгінгі қазақтың дертіне айналдырған.

Осы жазушының “Медаль” атты әңгімесінде бүгінгі қоғам тағы бір қырынан көрінеді. Қазақтың марапатқа қызығушылығы, бір-бірінен асып кетсем, асып түссем деген көреалмаушылығы қашаннан-ақ көтеріліп келе жатқан тақырып. Бірақ, бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан ол тіптен жаңа сипат алды.

Қ.Әбілқайырдың “Қағаз қаласы” атты әңгімесіндегі әлеуметтік сатира айқын. Автор қазақ қоғамын шырмауықтай шырмап алған баспана дерті жайын бейнелеген. Жастар үшін бұл үлкен кедергіге айналды. Өзіне-өзі сенбеу, келешегіне күмәндану содан басталады. Әңгіме бірінші жақтан баяндалады. Баспанасыздық зарын тартқан қазақ ұлттық болмысына тиетін зиян мен зардапты шегіне жеткізе суреттейді. Бұл пәтер неге аспанда? Риторикалық сауал емес, пәлсапалық нышан. Бұл тақырыптық жағынан Қ.Мұбарактың “Пәтер” атты әңгімесімен үндес. Екеуі де жер бетіндегі пәтер емес, көктегі пәтерді яғни, қиялда ғана, тіршілікте болмайтын байлықты көксейді. Ел болу үшін мұндай әлеуметтік теңсіздіктің жегі құрттай зияндығын ашады. Яғни, шығармада бүгінгі әлеуметтік шындық, қазақ тағдырындағы шешуін күткен түйінді мәселе – баспана мәселесі негіз болады.

Ұзақ жылдар бойына халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтарын көлеңкелеуге жүргізілген саясат талай жанды тура жолдан тайдырды. Бұл әсіресе жаһандану үрдісі белең алған замандағы діни еркіндіктің ушығуында тіпті күрделі мәселеге айналды. Мира Шүйіншәлиева “Адасқан ару” әңгімесінде осы жайтты кейіпкерінің жан-жүрегінен өткізіп, бүгінгі күннің аса өзекті мәселесін қозғауда да Мира өзіндік өрнек танытқан. Ата-анасы ғана емес, бүкіл ауыл-аймағы болашағынан мол үміт күткен, қатарының алды боп, түрлі тілді меңгеріп, шетел асып дәрежесі асқан арманы асқақ арудың білім-ғылымы жайына қалып, бөлек бір болмысқа айналуы арқылы бұл мәселенің қаншалықты қасіретті екендігіне сендіре алған. Халықтың маңдайалды ұл-қызы осындай халге

жетсе, басқаның халі қандай болмақ дейтін үрейлі сауал тудырып, жаныңды түршіктіреді (Қазіргі қазақ әдебиеті, 2017: 119).

Мәдина Омарованың “Жұмбақ” өзі пародия деген атау берген бұл әңгіме қысқа әрі ой туғызарлықтай жазылған. Шығарма түнгі он екілер шамасында соғылған қоңыраудан басталады. Бір естігінде ішімдікке удай мас адамның дауысына ұқсайтын дауыс иесі “-Сәлем! Біз... Біз бүгін көлік апатында ұшырадық” деп хабар жеткізеді. Бізі- Берік, Бақыт және белгісіз кейіпкер. Оқиғаның мән-жайын жете түсіне алмаған оның ойына “Көлік апатынан аман қалып па? ” деген суық сұрақ қана келді. Суық сұраққа суық жауап “Бәріміз аман емеспіз”. Телефон тұтқасын қойған соң жалма-жан орнынан тұрып жедел жәрдемге, құтқару қызметіне қоңырау шалады. Қаладан шыққаннан кейінгі көпірдің маңына такси ұстап өзі де жетеді. Шығарма оқиғасы бір сағаттық уақыт екендігін жазады. Десе де көлік апатынан үшеуі де қайтыс болып кетіпті. Ең қызығы, өлген уақыты - бүгін таңертен. Шығарма тақырыбы осы жерден ашылады. бір сағат бұрын өзі телефонмен тілдескен жанның таңертең қайтыс болып кеткендігі қалай? Сонда қалай болғаны деген ой жанталасып туа берді. Тек бұл шығармасы ғана емес, Мәдина Омарованың барлық шығармасы дерлік осындай сарында жазылған қызығы көп туындылар.

Мәдина Омарованың “Қадір түні” атты жинағына жарты беттен аспайтын эссе-эпюдтары, әдебиеттану ғылымында қалыптасқан теориялық қағидаға қисыны келіңкіремейтін әңгімелері енген. Шағын мәтіндердегі автор мақсат тұтқан идея екі ауыз сөзбен шешіліп жатады. Қаламгердің тек өзіне тән жазу өрнегі, бейнелеу дағдысы оның дүниені танудағы тосын танымын танытады. Өмірдің өзінен ойып алған бір ғана сәттік суреттер кейіпкер тағдырындағы ұзақ жылғы шердің шешуші сәтіндей сезіледі. Аша іздеген бала деген әңгімесінде аты жоқ ағасы мен жеңгесі, аты аталмайтын анасы, өзінің де есімі белгісіз кейіпкер баланың тағдыры бір ғана жиырма тенге іздеу аясында баяндалады. Барлық бір әулеттің тағдыры, бүгінгі ауылдағы ана мен қаладағы бала отбасында кездесетін кәдімгі көпшілікке аян тағдырлар, тіршіліктер сөз болады. Бүгінгі өмірдің еш жасандылығы жоқ шындығы, шынайы өмірі осы азғантай абзацтарға сыйып кеткен. “Қысқа жазу- таланттылықтың белгісі” деген А.П. Чеховтың атақты сөзін еске алсақ, шынында да бір повестке жүк боларлық сюжеттің селін сығымдап бірер сезбен қайыру, әрі өте делділікпен, кәсіби шеберлікпен берілуі

куантарлық дүние. Бүгінгі таңдағы уақыты жоқ, ынтасы бар оқырмандардың талабы мен заман талабына сай ықшам да қысқа жазудың жетік жолын тапқан қаламгердің даралығын танытады. Тәсілі кұрғақ баяндап отырып-ақ жаныңды жауратар ауыр жағдайды, сүйек сырқыратар сезімді сыйлайды. Мадина Омарова дәстүрлі ұлттық ойлау, жазу машығынан мүлдем ажырап кетпесе де бүгінгі дәуір мен адамның тынысын, тіршілігін, табиғатын танытарлық шығармалар жаза алды. Мадина Омарованың шығармаларын қазақ әдебиетіндегі готикалық прозаның басы деп айтуға болады.

Қорытынды

Қазақ қоғамының тарихи бетбұрыстағы кезеңі – тәуелсіздік тұсында туған прозалық туындылар табиғаты күрделілігімен назар аудартады. Бұрын болып көрмеген тосын көркемдік амал-тәсілдерге бару арқылы қаламгерлердің көпке белгілі жағдайлардың өзін жаңаша суреттеуі жаңа заман оқырманының талабынан туып отыр. Әсіресе, ұлттық идеяны берудегі әлеуметтік символиканың ролі басымдық алуда. Ұлттық идеяға негізделген біршама дүниелер өмірге келді. Қазіргі қазақ прозасында қазақ халқының жадын жаңаша толықтырған “қасқыр-бөрі”, “ағаш-бәйтерек”, “үй-Отан-туған жұрт” т.б. ұғымдар әр қаламгерде әр тарапта көркемдік мән иеленген. Көптеген жаңа тарихи оқиғалар, мысалы, Желтоқсан оқиғасы мен оның қазақ халқының тағдырындағы қасіретті таңбасы алғаш рет зерттеу нысанына алынып отыр. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы үлкен бір жаңалық – дін тақырыбы. Бұл – туған әдебиетімізде үлкен шектеуге ұшырап, әдебиет ішінен өз орнын ала алмай жүрген тақырып. Міне, осындай рухани мешеулік жайлаған атмосферадан кейін С.Досанов, Т.Ахметжан, Д.Амантай, А.Кемелбаева, Д.Рамазан, Е.Әбікен, т.б. қазақ қаламгерлері өте жаңашыл, ірі қадам жасады. Қаламгерлердің бірқатары – А.Кемелбаева мен Д.Амантайлар өздерінің дінге бет бұруын жалған бояулармен әсірелемей, ішкі болмысты таза қалпында көрсеткісі келеді. Ал, Д.Рамазан сынды жазушыларымыз дін тақырыбындағы сонылықты Құраннан тікелей аударма жасап, ремиссенция әдісіне жүгінеді. Сонымен қатар, Құранның ең қадірлі, ірі маңызды сүрелеріне үлкен мән беріп, Құранға үстірт мойын бұрмай, үлкен суреткерлікпен қарап жазған көркемсөз шеберлері де баршылық. Құран сүрелерінен үзінді келтіру арқылы дүниеге келген туындылар – автордың бар идеялық-эстетикалық тұжырым, байлауын көрсетеді.

XX ғасырдың 90-жылдары мен XXI ғасырдың басындағы қазақ прозасы тәуелсіз Қазақстан әдебиетінің әлем өркениетіндегі классикалық үрдістер көрсеткіштерімен деңгейлес сипатымен бағалана алады. Қазақ әдебиеті шығармаларының ұлттық негізділігін сақтай отырып, әлем әдебиеті арналарымен бірге көркемдік дамудың жаңа жетістіктеріне жетуі жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан мәдениетінің мәңгілік тұғырын нығайта түседі. Бұл – қазақ сөз өнері дамуының мәңгілік шығармашылық қозғалыстағы жолы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Адамзат Өркениеті-Тарих Және Қазіргі Заман (2005). *Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары*, Алматы: Университет “Қайнар”.
- БАЙҒҰТ, М. (2009). *Оқу залы, Әңгімелер*, Алматы: ҚазАқпарат.
- ЕЛЕУКЕНОВ, Ш. (2012). *Көптомдық шығармалар жинағы*, Т. 6., Алматы: Қазығұрт.
- ҚАБДОЛОВ, З. (1983). *Сөз Өнері: Әдебиет Теориясының Негіздері*, Алматы: Мектеп.
- Қазақ әдебиеті. (2001). Алматы: Білім.
- Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар (2017). Алматы: Print Express.
- МАҒАУИН, М. (2007). *Шығармалар жинағы*, Алматы: Жазушы.
- НАЗАРБАЕВ, Н.Ә. (1996). *Ғасырлар тоғысында*, Алматы: Өнер.
- РАХЫМЖАНОВ, Т. (2012). *Романның көркемдік әлемі*, Алматы: Рауан.